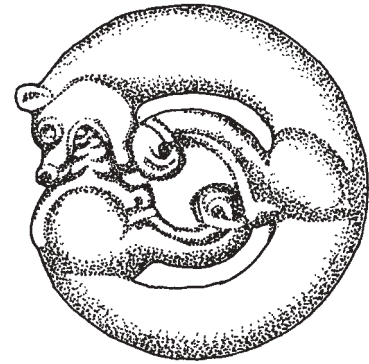

В.С. Рудь

ЗАГЛИБЛЕНІ ОБ'ЄКТИ З ПОСЕЛЕННЯ ТРОСТЯНЧИК

У статті подано результати польових досліджень трьох заглиблених об'єктів, досліджених на поселенні трипільської культури Тростянчик. Викладено попередні інтерпретації щодо використання масивних глиняних виробів, знайдених в ямі 1.

К л ю ч о в і с л о в а: трипільська культура, етап VII, Середнє Побужжя, заглиблені об'єкти, заповнення ям, масивні глиняні вироби, етнографічні матеріали, піч для обпалу кераміки.

Поселення початку етапу VII трипільської культури біля с. Тростянчик (рис. 1) (Тростянецький р-н, Вінницька обл.) було відкрито й стаціонарно досліджено в 1988—1989 рр. експедицією Інституту археології НАН України (ІА НАНУ) під керівництвом О.В. Цвек (Цвек, Озеров 1987—1989, с. 32). У 1988 р. пам'ятку обстежив С.М. Рижов, керуючи загоном Трипільської експедиції ІА НАНУ (Круц, Рижов 1988, с. 28).

У 2015 р. під час розвідок пам'яток Трипільля в південно-східних районах Вінничини на поселенні Тростянчик повністю розкопано три і частково досліджено один заглиблений об'єкт¹. Метою польових робіт було отримання нових даних про пам'ятку, яка руйнується.

Топографія пам'ятки та локалізація досліджених об'єктів

Поселення (рис. 1, 2) розташоване на захід від с. Тростянчик. Воно займає високий мис, утворений вигином русла р. Недотіка, на 3,2 км західніше від місця, де вона впадає в р. Південний Буг. Мис розташований із лівого боку річки та має форму трикутника, витягнутого за напрямком північ—південь. Із заходу, північного заходу й північного сходу поселення обмежене неглибокими балками, зі сторони яких можливо безперешкодно увійти на його площу. Із півдня

й південного сходу розташовані долина та русло річки, проте спуститись до неї можна лише зі схилу (кут близько 20°) в південній частині пам'ятки. З південного сходу знаходиться дуже крутий схил, який сягає 50° і більше. Загальна площа поселення, визначена за поширенням підйомного матеріалу, не перевищує 3,2 га.

Шурфи 1 (4,0 × 4,0 м), 2 (3,0 × 3,0 м) та 3 (3,0 × 3,0 м) у 2015 р. закладено в південно-західній частині поселення, на його околиці, у місці переходу між рівнинним плато та схилом балки. Перепад висот земної поверхні в межах контуру одного шурфу становить 5—10°.

Методика польових досліджень

У всіх трьох шурфах, відкритих на поселенні Тростянчик, досліджено заглиблені об'єкти (ями) трипільського часу.

Розкопки об'єктів проводилися двома частинами, які розділяли яму на дві половини. За умов великої площі досліджуваного об'єкта для зручності фіксації матеріалу кожна половина була розбита додатково на квадрати площею 2,0 × 2,0 м. Спочатку розкопувалася одна половина ями, а потім — інша. Вибірка проводилася штучними шарами по 0,1—0,2 м, у залежності від насиченості заповнення матеріалу. Вибиралося не лише заповнення ями по контуру, але й материк у межах розкопу. У цьому випадку, як і на багатьох інших пам'ятках, здійснити належну фіксацію всього матеріалу під час вибірки ям по заповненню практично неможливо, зважаючи на ряд причин. Згідно зі спостереженнями автора, часто великі ями

¹ Висловлюю подяку археологу та реставратору С.С. Федорову за неоціненну допомогу в організації та проведенні польових досліджень.

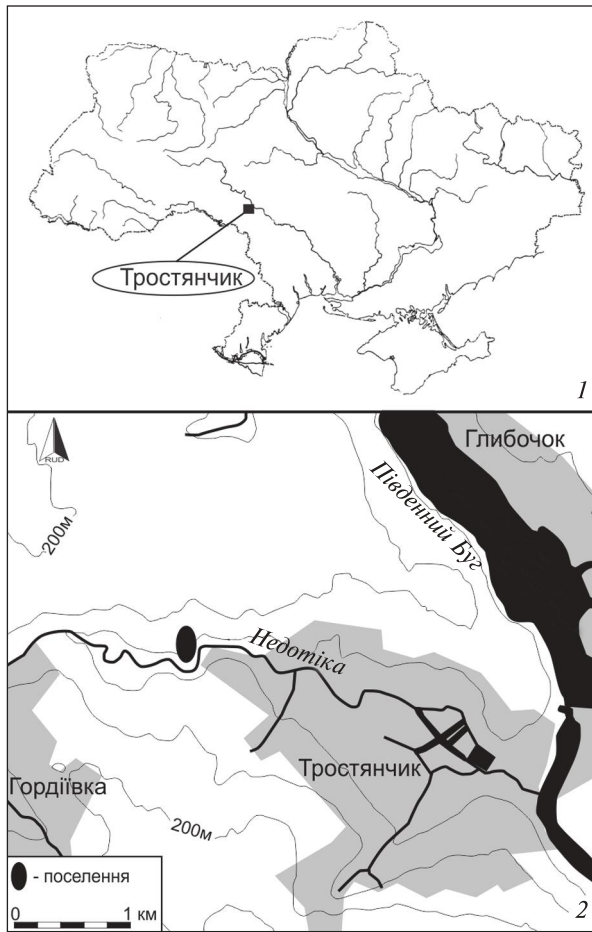

Рис. 1. Місцезнаходження поселення Тростянички: 1 — гідрографічна карта України; 2 — топографічна карта місцевості

в трипільців заповнювалися упродовж тривалого часу, що призводило до природного обвалу стінок і зміщення матеріалу. Окрім того, на чіткість визначення контуру ями нерідко впливають інтенсивні біотурбації, що додатково переміщують археологічний матеріал. Під час пошарового зняття заповнення ями і навколишнього материка фіксація контурів заглибленого об'єкта на різних глибинах є більш чіткою (рис. 2, 1; 6, 1).

Після вибірки на всю глибину однієї половини ями отримується повний профіль об'єкта. Зафіксувавши в польовій документації профіль, проводиться пошарове зняття другої половини ями, причому горизонтальна фіксація контурів здійснюється на тих же глибинах, що і в першій половині ями. Друга половина може бути вибрана за двома методиками: або пошарове зняття ґрунту на всій площі, або зі спробою вибірки заповнення ями, що дозволяє візуалізувати форму досліджуваного об'єкта.

Розкопки ями 1 на поселенні Тростянички проводилися за наступною методикою: квадрати А, В і С було вибрано штучними шара-

ми по контуру заповнення, а квадрати D і E — штучними шарами на всій площі шурфу (рис. 3, 1). Робота в різних частинах проводилася одночасно, тому довелося залишити стінку-розріз, яка розділила яму на дві половини (ABC і DE).

Ями 2 і 3 розкопано шляхом зняття штучних шарів на всій площі шурфу. Друга половина ями 2 була вибрана по контуру заповнення.

Шурф 1, яма 1. Стратиграфія шурфу наступна: 0—0,34/0,42 м — чорнозем, 0,34/0,42—1,1/1,41 м — суглинок, 1,1/1,41—1,52 м — лес.

Контур ями 1 (рис. 2, 3) вперше зафіксовано на глибині 0,3 м у східній частині шурфу. Контур заповнення чітко проглядався з глибини 0,5 м. Максимальна зафіксована глибина від рівня сучасної поверхні становить 1,49 м. Імовірно, від рівня трипільської поверхні яма була введена на глибину 1,04—1,16 м. У плані вона має овалоподібну форму та розміри 3,70 × 2,85 м, витягнута за лінією північний схід — південний захід. У перетині яма має лійчасту форму (рис. 2).

Стратиграфія (рис. 2, 2) заповнення ями (показники від нульової позначки в центральній частині північно-західної стіни):

Шар 1. 0—0,34/0,42 м — чорнозем із перевідкладеними дрібними фрагментами обпаленої глини й кераміки;

Шар 2. А) 0,34/0,42—0,63/0,74 м — темне із сіруватим відтінком компактне заповнення ями, включає глиняні вироби, фрагменти кераміки, каміння, кістки тварин, мушлі моллюсків *Unio*, знаряддя праці та дрібні фрагменти обпаленої глини; В) 0,63/0,74—0,97/1,16 м — темне із сіруватим відтінком компактне заповнення ями, порівняно із шаром 2А більш насичене матеріалом;

Шар 3. 0,97/1,16—1,12/1,49 м — сильно гумусоване заповнення ями чорного кольору з незначним вмістом попелу й дрібної глиняної крихти.

Після того, як яму викопали, у неї деякий час потрапляв попел і крихта від обпаленої глини. Разом із залишками флори ці матеріали становлять нижній шар, згаданий вище як шар 3.

Потім на цей шар одночасно були скинуті масивні глиняні вироби зрізано-пірамідальної та дископодібної форми (рис. 3), а також шматок каменю, який побував у вогні (шар 2В). Більшість із них розташовувалися на глибині 0,70—1,15 м, на похилих стінках ями подібні вироби трапляються і вище — до глибини 0,54—0,69 м. Дископодібні предмети

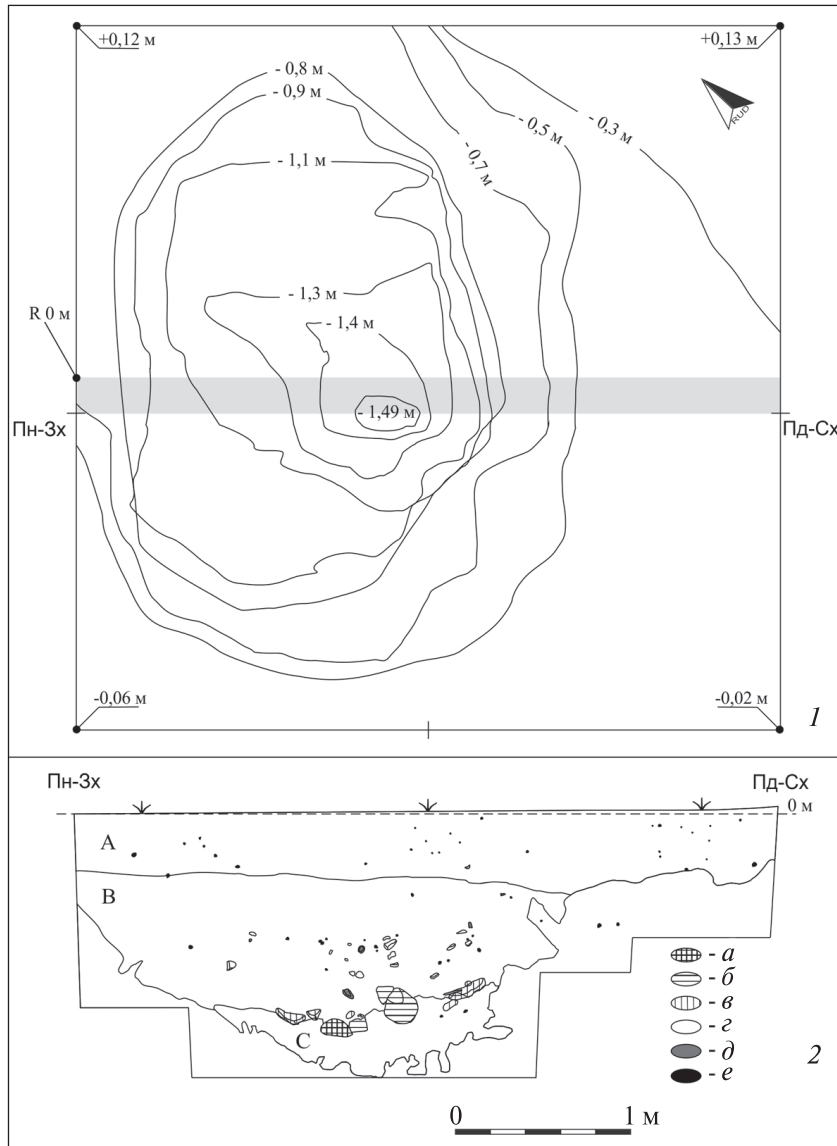

Рис. 2. Тростянич, шурф 1. 1 — план ями 1; 2 — профіль ями 1: А — шар 1; В — шар 2; С — шар 3; а — камінь; б — зрізано-пірамідальні вироби; в — дископодібні вироби; г — кераміка; д — кістки; е — обпалена глина

поміщені в яму першими, зверху знаходяться предмети зрізано-пірамідальної форми. Концентрація виробів на площі ями нерівномірною (рис. 3, 1). Значні скупчення сильно фрагментованих глиняних дисків спостерігаються в західній, центральній і східній частинах ями. Зрізано-пірамідальні вироби переважно сконцентровані в центральній і північно-західній частинах заглиблення. На окремих ділянках нашарування фрагментів глиняних виробів досягають товщини 0,3 м. У західну частину ями разом із масивними глиняними виробами був скинутий фрагмент великого кухонного горщика (рис. 3, 1), розчищений між уламками дископодібних виробів. У шарі з масивними глиняними виробами було знайдено всього декілька фрагментів кераміки.

Над глиняними предметами яма заповнена (шар 2А) досить фрагментованим інвентарем, очевидно, побутовим сміттям. Більшу його частину складають окремі фрагменти «столового» та «кухонного» посуду. У меншій кількості наявні фрагментовані кістки тварин. Іноді траплялися також дрібні шматки обпаленої глини (максимального розміру $5,0 \times 4,0 \times 4,0$ см) як із рослинною домішкою у складі, так і без неї. Перші є частинами певних споруд із використанням дерева. Останні, очевидно, є частинами вимосток, які мали заглажену поверхню. У значній кількості в заповненні цього шару ями представлені цілі й фрагментовані екземпляри мушель *Unio*. У малій кількості наявні фрагменти мініатюрного посуду, антропоморфної і зооморфної пластики, крем'яних знарядь праці, а також фрагменти й

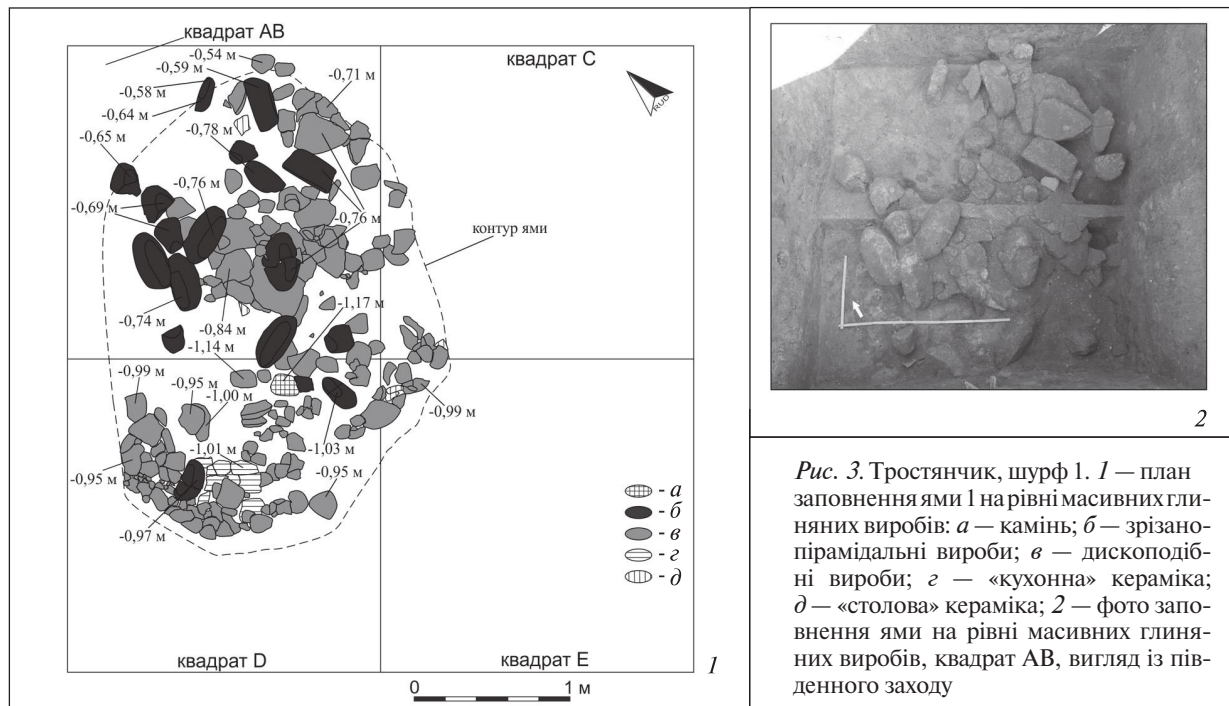

Рис. 3. Тростянчик, шурф 1. 1 — план заповнення ями 1 на рівні масивних глиняних виробів: а — камінь; б — зрізано-пірамідальні вироби; в — дископодібні вироби; з — «кухонна» кераміка; д — «столова» кераміка; 2 — фото заповнення ями на рівні масивних глиняних виробів, квадрат АВ, вигляд із південного заходу

цілі екземпляри спрацьованих орнаментирів для посуду, виготовлених із мушель *Unio*.

Імовірно, центральна частина ями не була заповнена до поверхні, на що вказує незначна насиченість її матеріалом (рис. 2, 2).

Предмети зрізано-пірамідальної форми знайдені в заповненні ями 1 (рис. 4, 1) у перетині нагадують трапецію, а в основі — овалоподібні. Вони виготовлені з глиняної маси зі значною рослинної домішкою (див. Додаток 2). Зовні предмети недбало заглажені, основа не заглажена. Формування відбувалося на нерівній поверхні (земля або глиняна основа), попередньо вкритій половою злаків, про що свідчать численні відбитки. Більшість виробів виготовлено з одного шматка глини. Три з них (1, 2 і 5) сформовані у два прийоми: спочатку була змодельована основа, а потім примазана верхня частина. Лише предмет 16 виготовлений щонайменше в три прийоми, про що свідчать шари глини, які відшаровуються в місцях з'єднань.

Верхня та бокові сторони мають високотемпературний випал глини до темно-зеленоватого кольору. Усередині вироби пропечені високою температурою до темно-цегельного кольору. Такий же колір має нижня частина, тобто основа, більшості виробів. Чорний колір глини (свідчення обпалу без доступу повітря) присутній на виробах лише знизу, у центральній частині. Товщина цього темного шару зазвичай не перевищує 1,0 см.

На одному виробі з торця залишився відбиток людської руки, залишений ще до випалу.

Отже, виріб міг бути сформований і потім перенесений із місця формування до місця утилітарного призначення. Або ж під час фінальної викладки майстер вирішив відсунути предмет, скорегувавши його місце розташування. Судячи з того, що сліди вдавлень наявні лише з одного боку, предмет могли переносити у вертикальному положенні на одній руці.

Розміри, ступінь збереження й вага масивних глиняних виробів зрізано-пірамідальної форми представлені в табл. 1. Тільки два вироби (2 і 3) знайдено цілими, ще два (5 і 12) можна склеїти зі знайдених фрагментів повністю. Вага предметів становить 6,9—7,5 кг. Вироби 4, 9 та 14 збережені на 80—90 %, інші — на менше ніж 70 %. Значна фрагментація виробів, мабуть, спричинена механічними пошкодженнями внаслідок скидання виробів до ями. Вироби з малим ступенем збереженості, очевидно, зазнали сильного подрібнення і віднайти їхні фрагменти серед аморфних шматків обпаленої глини неможливо.

Предмети дископодібної форми (рис. 4, 2) є ще одним типом масивних глиняних виробів з ями 1. Вони мають сформовану округлу закраїну. Діаметр окремих фрагментів складає 45—53 см, товщина — 3,5—5,0 см. Вони виготовлені з тієї ж маси, що і зрізано-пірамідальні вироби, у тотожний спосіб. Колір виробів різний — від цегельного до темно-зеленого. Простежується як поєднання цих кольорів у виробі, так і переважання лише одного, що вказує на різномісний обпал.

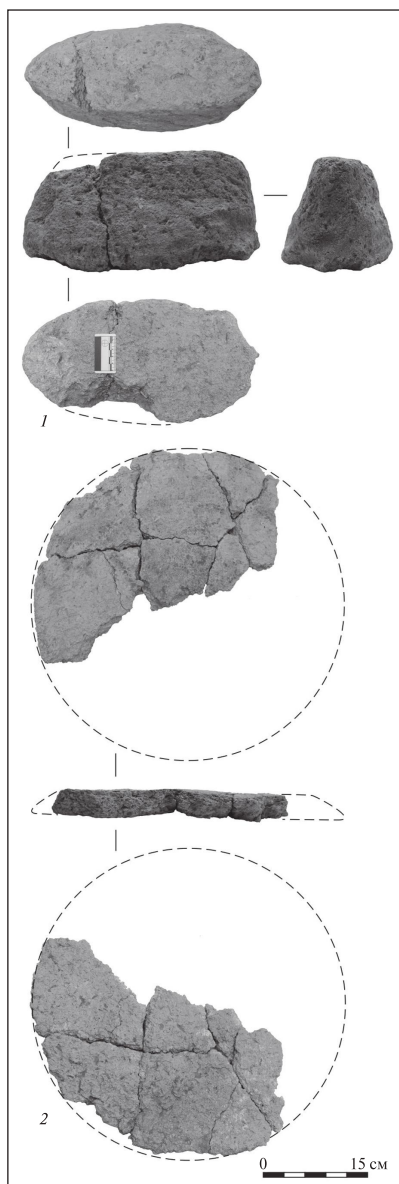

Рис. 4. Тростяничок, шурф 1. Масивні глиняні вироби з ями 1: 1 – зрізано-пірамідальні; 2 – дископодібні

Шурф 2, яма 2. Геологічна стратиграфія в межах шурфу наступна: 0–0,12/0,26 м — чорнозем; 0,12/0,26–0,7/0,96 м — суглинок; 0,7/0,96–1,85 м — лес.

Яма 2 у плані округла (рис. 5, 1), із максимальним зафіксованим діаметром 1,58 м. Гранична глибина ями від нульової позначки, обраної в північно-західному куті шурфу, становить 1,66 м. У верхній частині стінки ями не зафіксовано, але її контури можливо приблизно визначити за концентрацією матеріалу. Стінки нижньої половини ями вертикальні, дно практично рівне (перепади до 5,0 см). Відповідно, форма ями близька до циліндричної (рис. 5, 2).

Стратиграфія (рис. 5, 2) заповнення ями (показники від рівня сучасної поверхні):

Шар 1. 0–0,13/0,19 м — чорнозем із перевідкладеними фрагментами обпаленої глини й поодинокими фрагментами кераміки;

Шар 2. А) 0,13/0,19–0,59/0,96 м — темно-сіре заповнення ями з великою кількістю фрагментів обпаленої глини, поодинокими фрагментами керамічних виробів і кістками тварин; В) 0,59/0,96–1,85 м — темно-коричневе заповнення ями з великою кількістю фрагментів обпаленої глини, поодинокими деревними вуглинками, фрагментами кераміки, кістками тварин і мушлями молюсків *Unio*.

Заповнення ями простежено вже на глибині 0,05–0,1 м (шар 1), верхня частина культурного шару пошкоджена терасуванням схилу під висадку плодкових дерев. У верхній частині заповнення (0,2–0,3 м) виявлено скупчення невиразних фрагментів посуду, кісток тварин і дві ніжки від антропоморфних статуеток. Імовірно, це шар сміття, яке потрапило в заповнену яму за часів існування поселення.

Чіткий контур ями не спостерігався до глибини 0,7–0,9 м (шар 2А) від сучасної поверхні (рис. 5, 2). Це результат біотурбацій, які призвели до розпорошення матеріалів і руйнації чітких контурів об'єкта. Шар 2В утворився в результаті заповнення ями обмазкою і глиняною крихтою впереміш із вуглинками горілого дерева. Очевидно, у трипільський час заповнення на всій глибині об'єкта було однорідним, але наступні біотурбації практично знищили сипке заповнення у верхній частині (шар 2А), залишивши лише тверді компоненти (обмазка і фрагменти кераміки). Фрагменти обмазки в нижній частині ями значно більші, ніж у верхній (рис. 5, 2).

У ямі знайдено лише кілька невиразних фрагментів кераміки. Це може свідчити про одномоментне заповнення ями. Навіть випадкове сміття не встигло до неї потрапити.

Майже на дні ями, на глибині 1,57–1,49 м, практично в її центрі, знайдено зернотерку (рис. 5, 1) розмірами 40 × 31 × 9,5 см. Вона розташована спрацьованою поверхнею донизу. На дні, на всій площі ями, виявлено кілька дрібних фрагментів дуже фрагментованих кісток і мушель *Unio* (рис. 5, 2).

Серед фрагментів обпаленої глини, якими повністю заповнена яма, виділяється два типи. Перший — це крихкі шматки зі значною рослинною домішкою. На більшості з них з одного боку присутні відбитки дерева, у той час як інша сторона — рівна і підведена рожевою глиною. Товщина фрагментів складає до 10 см. Серед відбитків дерева наявні прутики, плахи і кругляк. Другий тип — це міцні пласкі плитки,

товщиною до 8,0 см. Вони виготовлені з глини практично без рослинних домішок. Поверхня заглажена. Фрагменти були намазані на нерівну шорстку поверхню, глиняну або земляну. Випал фрагментів обох типів високотемпературний. Імовірно, фрагменти першого типу можуть відноситися до конструкції стін та перекриття поверхів у трипільських спорудах. Другий тип, зазвичай, інтерпретують як черинь печей у будинках.

Шурф 2, яма 4. Контур ями зафіксовано в північно-східній частині шурфу 2 (рис. 5, *Л*), за 0,8 м на схід від ями 2. Площа розкритої частини становить 0,60 × 2,05 м. У цих межах яму розкопано до глибини 0,53 м від сучасної поверхні. Далі роботи не проводилися. Об'єкт законсервовано. Продовження ями на площі спостерігається у північно-східному та східному напрямках. Заповнення аналогічне до шару 2А ями 1, але більш насичене попелом.

Шурф 3, яма 3. Геологічна стратиграфія у межах шурфу наступна: 0—0,27/0,45 м — чорнозем; 0,27/0,45—0,71/0,96 м — суглинок; 0,71/0,96—1,3 м — лес.

Яма 3 у перетині має лійчасту форму (рис. 6, 2), у плані нагадує неправильний овал (рис. 6, *Л*). Витягнута за лінією північний схід—південний захід на 2,82 м. Ширина становить 1,76 м. Гранична глибина ями від нульової по-

значки (північно-західний кут шурфу) складає 0,92 м. Мабуть, у трипільський час глибина ями не перевищувала 0,85 м.

Стратиграфія (рис. 6, 2) заповнення ями (показники від рівня сучасної поверхні):

Шар 1. 0—0,27/0,43 м — чорнозем із пере-відкладеними фрагментами обпаленої глини і кераміки;

Шар 2. 0,27/0,43—0,82/1,23 м — темне із сіруватим відтінком компактне заповнення ями з фрагментами керамічних виробів, камінням, кістками тварин, мушлями *Unio*, знаряддями праці та фрагментами обпаленої глини.

Яма заповнена аналогічним матеріалом, що і яма 1 (шар 2А) вище рівня залягання масивних глиняних виробів. Скоріш за все, це побутове сміття. Відмінність полягає лише в наявності в заповненні ями 3 більшої кількості попелу на всій глибині об'єкта і більшої кількості фрагментів обпаленої глини. Окрім двох типів обпаленої глини, згаданих вище при описі заповнення ями 2, у ямі 3 наявний третій тип. Це фрагменти вимосток, виготовлених із піщанистої глини, практично без рослинних домішок. Їхня поверхня рівна, товщина становить 2,0—4,0 см. Окрім цього, на різних глибинах й у різних квадратах ями 3 знайдено три мідних вироби (рис. 6, *Л*): намістина, ціле чотиригранне шило та фрагмент шила (робоча колюча частина) (див. Додаток 1).

Таблиця 1. Метричні показники, ступінь збереженості та вага масивних глиняних виробів зрізано-пірамідальної форми

№	Ступінь збереженості	Розміри			Вага (кг)	
		Довжина (см)	Ширина (см)			Висота (см)
			основи	вершини		
1	фрагмент (~25%)	?	14	7,8	18,7	2,8
2	цілий	34,5	15,5	9	18,5	7,5
3	цілий	36,7	18,3	8,7	15,8	6,9
4	фрагмент (~90%)	34	16	8,8	14,5	5,1
5	цілий (склеєний)	38,6	20,5	7,5	14,8	7,2
6	фрагмент (~35%)	?	13	6,8	14	2,6
7	фрагмент (~20%)	?	14,5	?	?	1,9
8	фрагмент (~40%)	?	17,5	7,5	13,4	3
9	фрагмент (~90%)	36	19,5	8,5	14,5	7,1
10	фрагмент (~40%)	?	21,3	6	15,5	3,3
11	фрагмент (~70%)	?	15	7	15,5	4,6
12	цілий (склеєний)	38,7	19,3	6,8	13,2	7
13	фрагмент (~65%)	32	18	7,5	14	4,2
14	фрагмент (~80%)	?	16,3	8	16	5,5
15	фрагмент (~20%)	?	?	?	14,3	1,9
16	фрагмент (~15%)	?	?	?	?	1,3

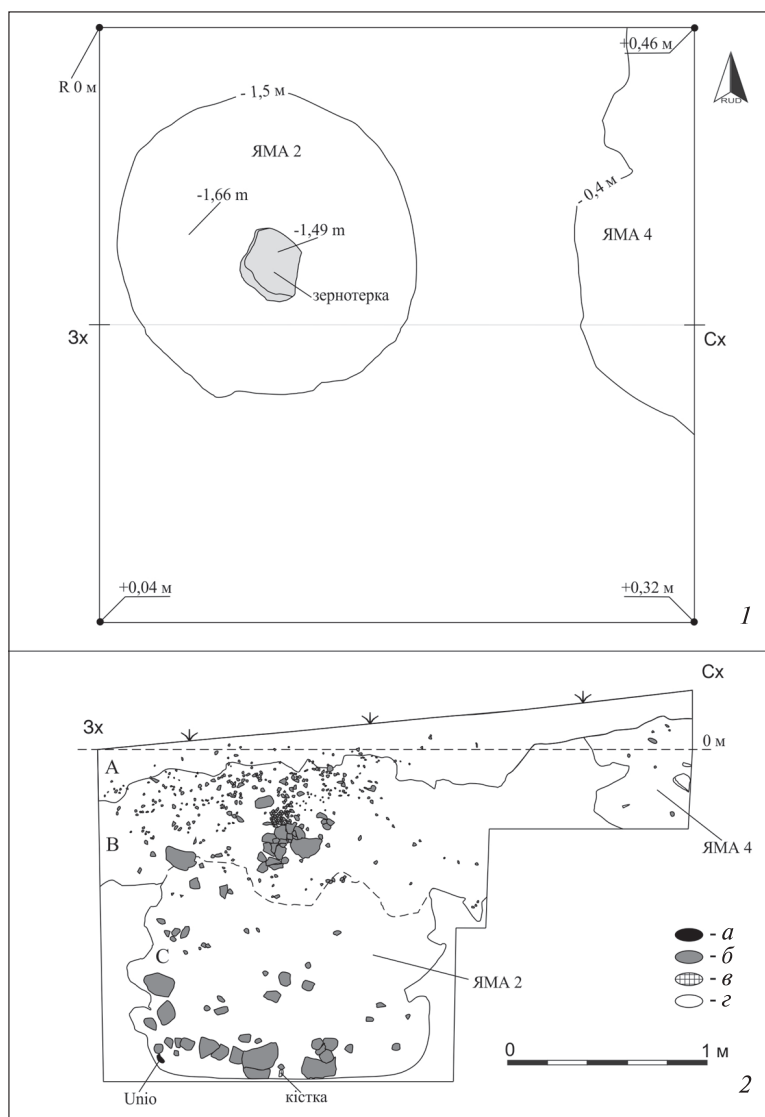

Рис. 5. Тростяничик, шурф 2. 1 — план шурфу з позначенням ям 2 і 4; 2 — профіль шурфу: А — шар 1; В — шар 2А; С — шар 2В; а — *Unio*; б — обпалена глина; в — кістки; г — кераміка

Дискусії

Пряких аналогій знайденим зрізано-пірамідальним глиняним виробам в ямі 1 автору в культурному комплексі Кукутень-Трипілля не відомо. Єдиний частково схожий виріб був знайдений у будинку комплексу «2» у Майданецькому в 1988 р. Цей предмет також виготовлений із глини з рослинною домішкою й має тотожну зрізано-пірамідальну форму, з висотою і діаметром в основі близько 20 см. Зверху до нього приліплено два «ріжки». Дослідники припустили, що цей виріб міг виконувати роль своєрідної підставки (Шмаглий, Видейко 1988/46, арк. 8, рис. 24, 1—3).

Цікаві дані про потенційне використання зрізано-пірамідальних глиняних виробів дають етнографічні матеріали. У 1990—1993 рр. групою археологів здійснена етнографічна експе-

диція до с. Тарасара в Західній Індії (Bhagat Kar et al. 1993). Метою цієї роботи був пошук і документація локальних традицій виготовлення кераміки, які могли б допомогти в реконструкції керамічного виробництва в Харапській культурі. У с. Тарасара випал кераміки проводять в округлих печах (рис. 7) діаметром близько 2,7 м, вертикальні стіни яких зведено з цегли на висоту 0,85 м. В основі печі на однаковій відстані розміщуються вісім топкових каналів висотою 0,33 м і шириною 0,2 м (Bhagat Kar et al. 1993, с. 158—159). Під час підготовки печі до випалу посуду на дно викладають 25 глиняних підставок. Вони сформовані на гончарному колі й мають форму пустотілого на обох кінцях циліндра діаметром 14 см. Підставки розміщують трьома колами, так щоб жодна з них не перешкождала завантаженню палива в камеру печі. Перше

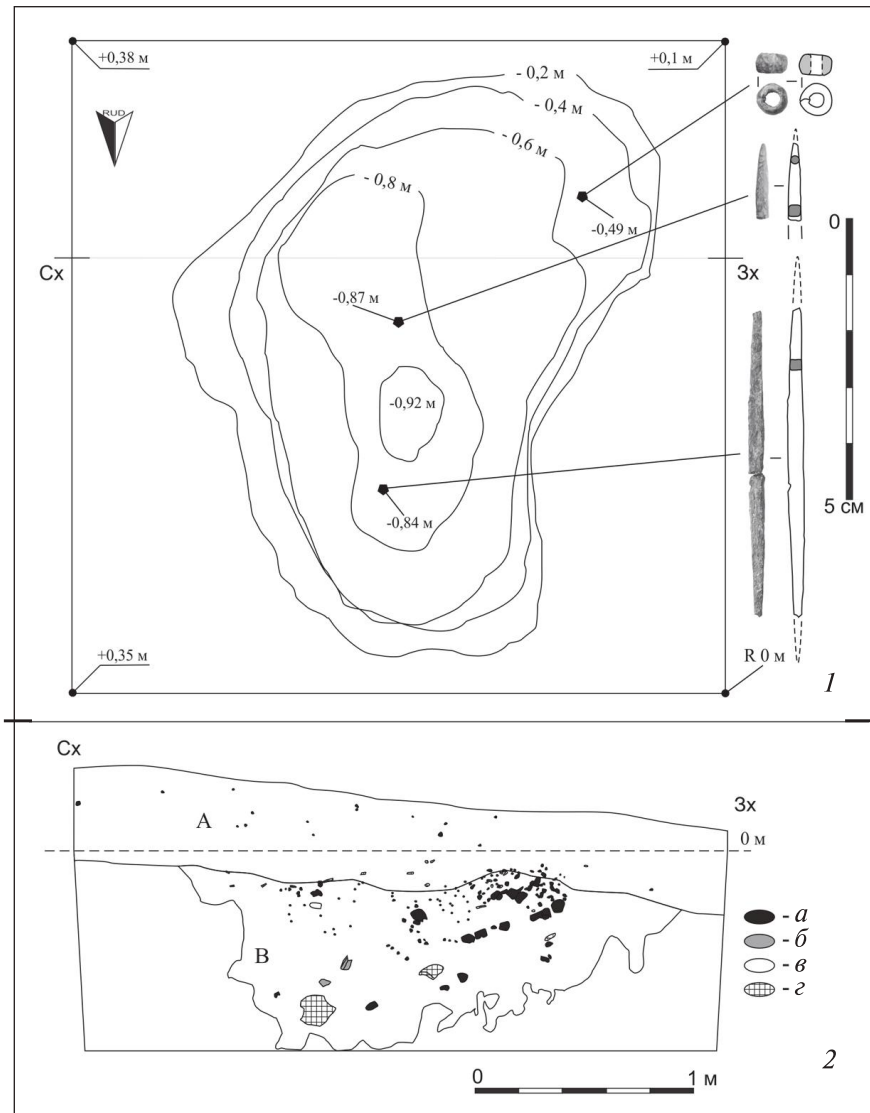

Рис. 6. Тростяничок, шурф 3. 1 — план ями 3 із позначенням місць знахідок мідних виробів; 2 — профіль ями 3: А — шар 1; В — шар 2; а — обпалена глина; б — кістки; в — *Unio*; з — кераміка

коло містить 13 підставок, наступне — вісім, а останнє, цент-ральне, — всього чотири. На кожен циліндр кладуть по одній посудині, так щоб їхні стінки не торкалися одна одній. Далі продовжують згори закладати піч посудом.

Піч завантажується посудом закритих форм до рівня приблизно 30 см вище стінок. Після завантаження камера печі закривається іншими посудинами, що називаються тавді. Це мископодібні круглі глиняні вироби середніх розмірів, які в побуті використовуються в якості сковорідок для випічки прісного хліба. Тавді розміщують у перевернутому положенні так, щоб вони повністю закрили камеру печі. Для закривання дрібних отворів використовують фрагменти кераміки, які постійно зберігаються поруч із піччю. Також фрагменти посуду розміщують між посудинами при завантажен-

ні печі. Все це потрібно для збереження необхідної кількості тепла в камері.

У вищеподаному описі індійської етнографічної печі найбільше цікавлять мобільні підставки для розміщення посуду на них. Не виключено, що зрізано-пірамідальні глиняні вироби знайдені в ямі 1 у Тростяничку можуть бути такими ж мобільними «стовпчиками» в конструкції печі.

При розгляді інвентарю ями 1 виникає питання про призначення глиняних виробів дископодібної форми.

Останніми роками дослідниками був запропонований варіант функціонального призначення цієї категорії виробів. Виявлені в Небелівці дископодібні глиняні предмети були визначені як «покришки каналів горну» (Burdo, Videiko 2015, p. 97—98, fig. 5: 6, 7; Korvin-Piotrovskiy et al. 2015, p. 243—245). Вважається

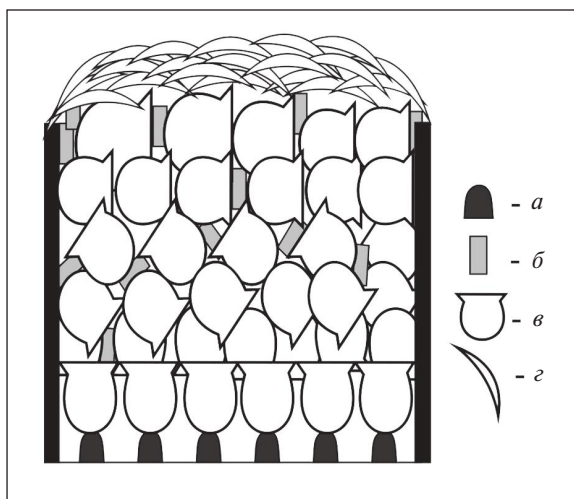

Рис. 7. Схематичне зображення етнографічної печі для обпалу кераміки, Індія, початок 1990-х рр. (за: Bhagat Kar 1993, fig. 11): *a* — глиняні підставки; *б* — фрагменти кераміки; *в* — посуд для випалу; *г* — керамічні сковорідки (*tavdi*)

ся, що «кришки» виконували функцію череня з продухами. Вони захищали посуд від прямої дії вогню й одночасно були підставками для зручного його розміщення в камері.

З огляду на зазначені етнографічні аналогії із Західної Індії, можна запропонувати ще одну версію призначення цих глиняних виробів у давнину. Вони могли використовуватися для фінального закупорювання завантаженої печі перед початком випалювання кераміки. Покладені в кілька рядів, ці диски цілком здатні забезпечити достатню концентрацію тепла всередині печі. Не виключено, що їх використовували паралельно з окремими фрагментами битої кераміки для закриття невеликих дірок. У цьому випадку стіни споруди для випалу кераміки могли бути вертикальними, із мобільним дахом, утвореним глиняними дисками. Це дозволяє здійснити швидке завантаження та розвантаження камери, не руйнуючи при цьому жодного елемента конструкції. Можливо, постійних стінок у печі взагалі не існувало, а функцію підтримання стійкості виконували глиняні диски і/або фрагменти кераміки, викладені поверх виробів, які піддавали обпалу.

Відзначимо, що в українській етнографії існує традиція закриття камери печі суцільним шаром фрагментів кераміки, відома під назвою «учереПЛення» (Пошивайло 1993, с. 121; Шульгіна 1929, с. 141, 183; Прусевич 1916, с. 61).

Висновки

Досліджені заглиблені об'єкти з Тростяничка за формою поділяються на два типи: 1) лійчасті в перетині ями, де діаметр вершини перевищує діаметр придонної частини практично вдвічі (ями 1 та 3); 2) вузька глибока яма зі злегка розширеними до дна стінками (яма 2).

Заповнення ям першого типу практично одноманітне, із деякими варіаціями. Переважно це добре гумусований ґрунт чорного кольору, насичений попелом або із прошарками попелу. У заповненні знаходилася велика кількість фрагментів кераміки як окремих, так і у складі, неповних розвалів. Також у великій кількості трапляються сильно фрагментовані кістки тварин, фрагменти обмазки і каміння, здебільшого спрацьовані чи зламані знаряддя праці. Тобто заповнення відображає увесь спектр речей, які були у вжитку давнього населення. Яма другого типу була вщент заповнена обмазкою зі згорілої споруди, а на її дно поміщена зернотерка й подрібнені кістки тварин. Заповнення ями може бути свідченням як ритуальних дій, так і переплануванням певної ділянки селища.

Очевидно, заглиблені об'єкти першого типу спочатку були ямами, з яких видобували глину для будівництва та керамічного виробництва, а пізніше в них скидали різне побутове та виробниче сміття. Чітка округла форма ями 2 (тип 2) може свідчити, що спочатку її використовували як яму для зберігання припасів. Це не виключає можливості використання її природнього заповнення в будівельній чи керамічній галузі.

Абсолютно унікальним для Кукутень—Три-пілля є комплекс масивних глиняних виробів з ями 1. Відповідно до етнографічних даних можливо припустити, що зрізано-пірамідальні вироби використовували в якості мобільних підставок для розміщення посуду в печі при обпалі кераміки. Запропоновано ідею, що вироби дископодібної форми слугували покривками для фінального закупорювання отвору у верхній частині печі. А при відсутності в печі стаціонарних стін, компактно складений набір кераміки для обпалу могли повністю обкладати дископодібними глиняними виробами.

Додаток 1
Спектральний аналіз металевих предметів із ями 3 трипільського поселення Тростяничк

Тростяничк—2015										
Лабораторний номер зразка	Виріб	Об'єкт	Вміст елементів у вагових %							
			Sn	Zn	Ag	Fe	Cu	Cl	Mg	Br
1307	Намистина	Яма 3, Квадрат В, Шар 3	0,101	—	0,044	0,098	98,96	0,801	—	—
1308	Шило (фрагмент)	Яма 3, Квадрат А, Шар 5	0,23	1,138	—	0,203	95,63	1,858	0,764	0,175
1309	Шило	Яма 3, Квадрат А, Шар 5	0,14	0,722	0,047	0,12	97,98	0,989	—	—

к. і. н. Т.Ю. Гошко
(Інститут археології НАН України)

Додаток 2
Палеоетноботанічні визначення

На аналіз надано шматки зрізано-конічних виробів із глини з шурфу 1, ями 1 з поселення трипільської культури Тростяничк початку етапу VII (Тростянецький р-н, Вінницька обл.). Розвідкові роботи 2015 р. Східноподільської експедиції під керівництвом В.С. Рудя.

З метою виявлення відбитків зернівок (плівок) і насіння культурних рослин і сеgetальних бур'янів, проведено візуальне обстеження поверхонь виробів, а також (оскільки вироби підлягали утилізації) їхніх зламів.

Зняття відбитків проводилося за загальнозвизаною методикою, вперше використаною в СРСР З.В. Янушевич (Янушевич, Маркевич 1970). Надалі матеріал визначено завдяки його порівнянню з раніше установленими аналогічними зразками й широким колом публікацій на цю тему.

У результаті обстеження виявлено плівки рослинного походження і їхні відбитки; трапилися навіть відбитки фрагментів соломи до 5,0—7,0 см завдовжки. Частина плівок знаходилася в муміфікованому стані, однак, у результаті найменших змін (під незначними фізичними впливами?) вони розсипаються.

Усі відбитки культурних рослин виявилися винятково відбитками плівок ячменю півчастого (*Hordeum vulgare*); не виключено, що свого часу там були також зернівки цього виду (оскільки, природно, плівки повторюють форму зернівок, за деякими відбитками неможливо точно визначити, чи вони залишені плівками, чи неочищеними зернівками). Кількість відбитків не підраховано через неможливість їхнього точного встановлення.

Ячмінь півчастий — це одна з трьох культурних рослин (разом із просом і пшеницею двозерняною), відомих із найдавніших часів на території пів-

дня Східної Європи (див.: Пашкевич 1992). Вони добре себе зарекомендували як витривалі й невибагливі рослини, отже набули значного поширення й ужитку у давніх землеробських суспільствах. За даними, отриманими З.В. Янушевич і Г.О. Пашкевич у ході багаторічних досліджень палеоетноботанічних матеріалів із трипільських пам'яток територій сучасної Молдови й України (досліджено понад 100 пам'яток), ячмінь півчастий набув значного поширення на полях носіїв трипільських традицій (першу спробу узагальнення див.: Янушевич 1980; добірку й посилання на джерела див.: Пашкевич, Відейко 2006; нові дані див.: Пашкевич, Черновол 2014). Не є винятком і отриманий нами результат. Зауважимо, що ця знахідка не може свідчити про будь-які вподобання давніх землеробів.

Зважаючи на одноманітність отриманих відбитків, а також на їхню якість (переважно плівки), можемо припустити, що маємо справу з відходами обмолоту/пересівання одного врожаю. Зважаючи ж на форму виробів (умовно «об'ємні»), переконуємося в тому, що використано прийом додавання до глиняної маси рослинних домішок із метою поліпшення їхніх певних функціональних властивостей. Цей прийом добре відомий за археологічними даними для землеробських спільнот; донедавна (подекуди й дотепер) його застосовують у сільській місцевості під час будівництва глинобитних споруд.

Таким чином, маємо побіжне свідчення існування землеробства в давніх мешканців трипільського поселення поблизу с. Тростяничк. Водночас, досліджені зрізано-пірамідальні вироби є яскравим прикладом використання матеріалів для виготовлення різноманітних глинобитних конструкцій. Сумарно маємо взаємозв'язок між землеробством і традиціями використання еластичних матеріалів.

к. і. н. С.А. Горбаненко
(Інститут археології НАН України)

- Круц В.А., Рыжов С.Н.* Отчет о работе Тальянковского отряда Трипольской экспедиции в 1988 г. // НА ИА НАНУ. — 1988/4а.
- Пашкевич Г.О., Видейко М.Ю.* Рільництво племен трипільської культури. — К., 2006.
- Пашкевич Г., Чернопол Д.* Нові палеоботанічні матеріали з трипільських пам'яток // Культурний комплекс Кукутень-Трипільля та його сусіди: Зб. наук. пр. пам'яті Володимира Круца. — Львів, 2015. — С. 97—110.
- Пашкевич Г.А.* Культурные растения Украины от неолита до средневековья (по палеоэтноботаническим материалам): Дисс. ... д-ра биол. наук в форме науч. докл. — К., 1992.
- Пошивайло О.* Глострований словник народної гончарської термінології лівобережної України (Гетьманщина). — Опішне, 1993.
- Прусевич А.* Гончарный промысел в Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. — К., 1916. — С. 9—118.
- Цвек Е.В., Озеров П.И.* Отчет о разведке археологических памятников в Новомиргородском районе Кировоградской области в 1987—1989 гг. // НА ИА НАНУ. — 1987—1989/406.
- Шмаглий Н.Н., Видейко М.Ю.* Отчет о работе Майданецкого отряда Трипольской экспедиции за 1984 г. // НА ИА НАНУ. — 1984/386.
- Шульгина Л.* Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріяли до етнології. — К., 1929. — Т. II. — С. 111—200.
- Янушевич З.В., Маркевич В.И.* Археологические находки культурных злаков на первобытных поселениях Пруто-Днестровского междуречья // Интродукция культурных растений. — Кишинев, 1970. — С. 83—110.
- Янушевич З.В.* Земледелие в раннем триполье // Первобытная археология. Поиски и находки. — К., 1980. — С. 225—234.
- Bhagat Kar S., Koiso M., Thomas E.* Pottery Making Traditions at Tarasara, Dist. Bhavnagar, Gujarat // Bulletin of the Deccan College Research Institute. — Vol. 53. — 1993. — P. 143—185.
- Burdo N., Videiko M.* Nebelivka: From Magnetic Prospection to New Features of Mega-Sites // Trypillia-Megasites and European Prehistory. 4100—3400 BC / Edited by J. Müller, K. Rassmann and M. Videiko. — 2015. — P. 96—116.
- Korvin-Piotrovskiy A., Hofmann R., Rassmann K., Videiko M., Brandstötter L.* Pottery Kilns in Trypillian Settlements. Tracing the Division of Labour and the Social Organization of Copper Age Communities // Trypillia-Megasites and European Prehistory. 4100-3400 BC / Edited by J. Müller, K. Rassmann and M. Videiko. — 2015. — P. 221—252.

Надійшла 14.04.2016

В.С. Рудь

УГЛУБЛЕННЫЕ ОБЪЕКТЫ ИЗ ПОСЕЛЕНИЯ ТРОСТЯНЧИК

В 2015 г. на трипольском поселении Тростянички было раскопано три ямы, обнаружено разнообразие форм и заполнения углубленных объектов. В яме 1 найдено массивные глиняные изделия двух типов: срезано-пирамидальной и дисковидной формы. Если последние сравнительно часто встречаются на поселениях, то первые являются абсолютно уникальными для Кукутень-Триполья. При сопоставлении с некоторыми этнографическими материалами, комплекс этих изделий мог использоваться в конструкции печи для обжига керамики. Яма 2 полностью заполнена обмазкой, в ее придонной части находилась перевернутая зернотерка. В яме 3 рядом с разнообразным бытовым мусором (фрагменты посуды, кости животных, обмазка, орудия труда и пластика) найдено три медных изделия. Кроме публикации объектов, статья снабжена двумя приложениями: спектральным анализом металла и палеоэтноботаническими определениями.

V.S. Rud

SUNK OBJECTS FROM TROSTIANCHYK SETTLEMENT

In 2015, three pits were excavated at the Trypillian settlement Trostianchyk. They have shown a variety of forms and fillings of sunk objects. Massive clay products of two types were found in the pit No 1: truncated-pyramidal and discal ones. If the latter are comparatively often found at the settlements, the former are absolutely unique for the Cucuteni-Trypillian culture. In comparison with some ethnographic materials, it is probable that a set of these products was used in the construction of a potter's kiln. The pit No 2 was completely filled with burnt clay. An inverted grinding stone was found close to the bottom of the pit. In the pit No 3, three copper objects were found together with various household rubbish (sherds, animal bones, plaster, tools, and figurines). Besides the publication of the objects, the article includes two appendixes: spectral analysis of metal finds and palaeoethnobotanic attributions.